

„... azon vagyok, hogy minél inkább segítsek, ha lehet, másokat abban, hogy ők a saját szerepüket minél jobban tudják ellátni.”

Interjú Hámos Lászlóval, 2016. július 5–6.¹

Bárdi Nándor: Mondhatjuk azt, hogy a szüleid benned és a bátyádban látták a jövőt? Tehát, hogy ha nekik így is alakult a sorsuk, a gyerekekért mindent meg kell tenniük, hogy megfelelő társadalmi pozíciót szerezhessenek.

A szüleim teljes mértékben ezért éltek. Tudtam, hogy azért dolgozzák hülyére magukat, hogy nekünk jobb legyen.² Tehát, hogy nekünk

¹ Az interjú 2016. július 5-én és 6-án készült, és elsősorban az amerikai magyar szocializációt, a második generációs magyarok egy csoportjának politikai habitusát szándékozta feltárni a Hámos László-vezette Hungarian Human Rights történetén keresztül. A nyolcórás beszélgetést két részletben Bárdi Nándor, Stefano Bottoni és Kovács Eszter készítették Budapesten, az MTA TK Kisebbségkutató Intézetében. A 90 oldalas anyagból részleteket közlünk, az interjú teljes szövege a TK Kisebbségkutató Intézetben található. A szöveget gondozta és a jegyzeteket készítette Bárdi Nándor és Kovács Eszter. Mindketten a TK Kisebbségkutató intézet munkatársai. E-mail: bardi.nandor@tk.mta.hu; kovacs.eszter@tk.mta.hu.

² Édesapja Hámos Ottó (Kassa, 1918) felvidéki (Tornaalja) földbirtokos családból származik. Budapesten szerzett jogi diplomát. Harcolt az orosz fronton, majd Horthy Miklós kabinetirodájában dolgozott. A Szálasi-kormányt nem követte, Ausztriába menekült. Az imsti (Tiro) menekülttáborban ismerkedett meg későbbi feleségével Sándor Margittal (Ajton, 1921), aki mezőségi földbirtokos családból származott, és Kolozsvárról menekült, ahol előzőleg a polgármesteri hivatalban dolgozott. Hámos László bátyja, Árpád még a menekülttáborban született 1946-ban; atomfizikus lett, Bécsbe költözött. A szülők előbb Dél-Franciaországba kerültek, ahol mezőgazdasági munkát végeztek, majd Neuilly-sur-Seine-ben, Párizs elővárosában egy arisztokrata családnál inasként és szakácsnőként helyezkedtek el. Itt született Hámos László 1951-ben, és 6 hónapos volt, amikor a

legyen egy jövőnk, és nemcsak nekünk személyesen, hanem, elnézést, hogyha ilyen csöpögős kifejezést mondok, a nemzetnek. Tehát, hogy szolgáljunk, adjunk valamit vissza.

BN: Milyen középiskolába jártál?

A gimnázium úgy történt, hogy ott ahol laktunk, a „high school”-nak az első két éve életveszélyes volt, aminek „junior high school” volt a neve, és az három évig tartott. A következő három lett volna a „senior high school”.³ Ez egy integrált városi iskola volt. Ott az erőszak iszonyatosan veszélyes volt, és megtanultam a legkeményebb verekedős feketékkel a legjobb viszonyban lenni. Közben a felsőbb osztályokhoz tartozó zsidó gyerekekkel is jó volt a kapcsolatom. S kvázi egyfajta közbenjáró szerepet játszottam. A szüleim felismerték, hogy ennél azért többet érek, és egy lelkész barát azt ajánlotta, hogy menjek bennlakó iskolába Észak-Massachusettsbe, ami vallási alapítású, de nagyon toleráns. Az a lényeg, hogy egy ilyen toleranciát oktató közegben éltem négy éven át, Mount Hermonnak hívják, ami csak fiúiskola volt akkor. Ez egy nagyon szigorú „boarding school”, vagy nem tudom, „prep school” a neve angolul, elzárt, gyönyörű helyen a Connecticut folyó partján.⁴ Ott teljes magányba kerültem,

szülőknek sikerült – annak révén, hogy Hámos Ottónak még meg volt a csehszlovák állampolgársága – bevándorlási engedélyt kapniuk az Egyesült Államokba. New York Dél-Bronx negyedében kaptak házmesteri állást, és öt évig éltek itt. Később New Jersey-be költöztek, közben a szülők megtanultak angolul. Az édesapa az Amerikai Magyar Református Életbiztosítási Egyesület munkatársaként is dolgozott, a Columbia Egyetemen könyvtáros diplomát szerzett, és a 20 évig a New York Public Library munkatársa volt, 7 nyelven szakozott. A New York-i magyar református egyház presbitereként, az Amerikai Magyar Könyvtár és Történelmi Társulat könyvtárosaként működött. Hámos Ottóné 12 évig a gyerekek mellett maradt. Gyermekbaba-javító műhelyt működtetett, majd egy textiltervező vállalatnál helyezkedett el. Az Amerikai Erdélyi Szövetség akcióiban aktívan résztvettek. Hámosné az Erdélyi Teastelek szervezésében is szerepet vállalt. A New York-i Magyar Házban zajló események helyszínén főként a dekorációt készítette, melyek általában erdélyi témájú grafikai munkák voltak. Hámos Ottóné életrajza és visszaemlékezései: „Változnak az idők és mi is változunk bennük.” Közzétette: Balogh Julianna. *Hitel*, 2007/9. <http://epa.oszk.hu/01300/01343/00068/pdf/20070925-42120.pdf> (Utolsó letöltés: 2019. szeptember 29.); Hermann Gabriella interjúja Hámos Ottónéval, Budapest, 2010. augusztus 9.; Sisa István: *Órtállás Nyugaton*. Morristown: Vista Books, 2004, 206–207.

³ New Jersey, középiskola

⁴ Bentlakásos iskola, amely egyetemi tanulmányokra készít fel.

olyan gazdag gyerekekkel körülvéve, akik között én egy nagyon különc, nagyon különleges alkat voltam, úgy éreztem legalábbis magamat. Egy csomó dolgot kellett írni. Ha valaha megtanultam gondolkodni, akkor az ott történt, ebben az iskolában. Egyszer a könyvtárba járva kellett egy nagy feladatnak eleget tennem, és akkor került a kezembe James Michener *Bridge of Andau*⁵ című kötete, és abból megnyílt egy világ előttem, abból tudtam meg, hogy mi volt az 56-os forradalom. Erről aztán több dolgot írtam, és így tértem vissza a magam útjához.

BN: Tehát, ez a munka identitáserősítő volt? Az, hogy Te ott magyar vagy, az jelentett valamit?

Annyiban igen, hogy meggyőztem a barátaimat, hogy ők is erről írjanak és irtak is. Az iskola végén, az utolsó szemeszterben legalább hat hét társadalmi munkát kellett vállalnunk, és én a legjobb barátomat rávettem arra, hogy menjünk a New York-i Magyar Ház dohos pincéjébe, és dolgozzuk fel az akkor még összeömlesztett, rongyos újságcikkanyagot, ami 56-ról szólt. Össze is állítottuk nagy albumokba, és ez volt a mi „community service project”-ünk.⁶ Tehát mint magyar volt evidens volt a számomra, másoknak meg tagadhatatlan volt, hogy én egy magyar szabadságharcos vagyok.

Stefano Bottoni: Hogyan született az az ötlet, hogy már 1965-ben hazalátogatatok, miközben nagy volt az ellenérzés a kommunizmussal szemben?

1965-ben az vörös posztóként hatott, hogy a református egyesület kibérelt egy repülőgépet, és elment Bécsbe, ahonnan mindenki egyénileg utazott tovább. Jól emlékszem, hogy ott botladoztak, ahogy jöttek le a repülőről, mindenki hullá részegen szállt le a gépről, mert akkoriban bármennyit lehetett utazáskor inni. Eljutottunk Magyarországra, onnét meg Erdélybe, ahol megnyílt a világ előttem. De a kérdésedre válaszolva, ez egy nagyon-nagyon ellentmondásos dolog volt: a református egyesület vállalta a rizikót a közösség előtt, hogy elmegyünk, de nem azért, mert egyetérténénk a kommunista kormányzattal, hanem azért, mert családi és baráti kötődéseink vannak. S ezt úgy, ahogy, nagyon nehezen s nagyon lassan, de lenyelte a közösség. Olyannyira, hogy aztán később, mikor a 70-es évek elején

⁵ Michener, James A.: *The Bridge at Andau*. New York: Random House, 1957. 270

⁶ közösségi szolgálat / elvárt önkéntes társadalmi munka

jelentkezett három erdélyi író, Sütő András, Kányádi Sándor, Farkas Árpád, hogy ők jönnének látogatóba, akkor először szó se lehetett róla, hogy őket a Magyar Házba beengedjék.⁷ De apám s anyám Csordás Gáborral, a lelkéssel megbeszélték, hogy ott tarthasson előadást ez a három erdélyi író.⁸ Ez aztán úgy, ahogy, de elment. Lévén, hogy apámnak azért volt tekintélye a közösségben és elfogadták. Eleinte nagyon nyögvenyelős volt az egész, de aztán ezek az erdélyi írók egy körutat is tettek Amerikában.

SB: Milyen volt akkor neked Magyarországon, illetve Erdélyben?

Engem Magyarország teljesen hidegen hagyott. Olyan közömbös, szürke, nyomottnak tűnt a légkör és az emberek is. Nekem Erdély egy fantasztikus élményt jelentett, ahol családtól családhoz menve egy teljesen új világ nyílt meg számomra, ami akkoriban a tudatzavaromban egy óriási tisztulást jelentett. Egy új szemléletet fogtam fel abból, amik megjelentek Kányádi, Sütő meg Farkas kötetekben, és ahogy mentünk családról családra, mindenki ugyanarról beszélt. Így tanultam bele egy értékrendbe, kaptam egy többlettudást, ami nagyon gazdagítóan hatott rám. Gyakorlatilag felébresztette bennem a magyar identitást.

BN: Mi volt az, ami megmozgatott? Annak a világnak az archaikussága, emberközelsége?

Ami megmozgatott engem, az az emberek elevensége volt. Tehát az, hogy ők több fajta kötődéssel, öntudattal vagy identitással élnek, és az egyik nemhogy nem zárja ki a másikat, hanem erősítik egymást. Az, hogy Erdélyben magyar lehetsz, vagy Romániában magyar lehetsz, az

⁷ A New York-i Széchenyi István Társaság, a Magyar Katolikus Liga és az Amerikai Magyar Könyvtár és Történelmi Társulat 1963. augusztus 23-án alapították meg az Amerikai Magyar Irodalmi és Oktatási Alapítványt (American Foundation for Hungarian Literature and Education – AFHLE), amely 1966-ban vásárolta meg a Magyar Ház épületét. Lásd: <http://www.hungarianhouse.org/hu/category/rolunk-hu/new-york%c2%adi-magyar-haz/> (Utolsó letöltés: 2019. szeptember 20.)

⁸ Csordás Gábor (1920–1992) 1957. februártól Poughkeepsie, majd a New York-i 2. utcai egyház lelkésze, a Magyar Református Egyesület igazgatója. 1974-től 1991-ig a New York-i egyházmegye esperese. L. <https://silver.drk.hu/hu/content/amerikai-magyar-reform-tus-lelk-szek-let-tja-adatt-ri-rendszerben-1891-2000-0> letöltés: 2019. szeptember 20. Korabeli beszámoló: Erdélyi magyar írók Amerikában. Amerika Hangja, Koréh Ferenc beszél New Yorkból, 1973. június 12. *Háromszék*, 2009. augusztus 8. 9. p.

nem egy szegényítő, nem egy szégyellni való dolog, hanem pont fordítva, egy gazdagító lehetőség.

BN: Akkor ez megerősítésként hatott az amerikai identitásodra?

Rájöttem arra, hogy lehetek én 100%-ig magyar és ugyanakkor 100%-ig amerikai, és ezt én átfordítottam a saját koncepcióimra, tehát rájöttem, hogy Amerika is ezekből áll. Tehát, minél inkább ragaszkodsz a saját közösségedhez, annál inkább vagy Te amerikai, hiszen ott mindenki bevándorló. A kettő nemhogy nem zárja ki egymást, hanem megerősíti. Ez ott tudatosult bennem, és azóta is ennek nyomán járok.

Erdélyben Dukász Anna⁹ körbevitt különböző falusi közösségekben, ahol élt a népművészet. Leginkább azt élveztem, amikor egyszerű családokhoz toppantunk be, és degeszre etettek. De nagyon-nagyon élveztem a beszélgetéseket, ahogy egymással tréfálnak, vagy a témákat, amikről beszéltek. Tehát ez rám óriási hatással volt.

SB: Szabadabbnak tűnt az akkori erdélyi légkör, mint a magyarországi?

Én azt mondanám, hogy elevenebbnek, sokkal parázslóbb volt a beszélgetés. Tehát egy élő világot láttam virágozni.

SB: Az meglepett, hogy mennyire „magyar világ” van?

Nagyon, teljesen meglepett.

SB: A városokban, például Kolozsváron ti csak magyarul beszéltek, és ezzel semmi probléma nem volt?

Nem. Semmi. Ahol ránk szóltak, ha magyarul beszélünk, az inkább Felvidéken történt. Ez akkoriban egy nagyon marginális kérdésnek tűnt nekünk, amerikai magyaroknak, hiszen itt a kommunizmus volt a ledöntendő, a legnagyobb rossz. Ez ellen kellett küzdeni, de igazából nem láttam, hogy nekünk konkrétan milyen kézzelfogható szerepünk lehet ebben.

SB: Mikor szembesültél azzal, hogy itt ebben neked feladatod lehet?

1965 után az akkori feleségemmel még kétszer, 1972-ben és 1974-ben ellátogattunk Erdélybe, és már sokkal mélyebben beleláttam ezeknek a közösségeknek az életébe. Azokkal az írókkal, akiket időközben megismertem, nagyon élvezetes körutakat tettem, például Farkas

⁹ Dukász Anna (1925–2000) színésznő, 1968–1978 között a sepsiszentgyörgyi Állami Magyar Színház igazgatója volt. Ezt követően az Egyesült Államokba disszidáltak.

Árpival.¹⁰ Akkor egy héten át laktunk Sepsimagyaróson¹¹ egy döngölt sárkunyhóban, a feleségem rokonai laktak ott.¹² Se folyóvíz, se villany nem volt a faluban. Kint volt a WC. Háromkor ébresztettek pálinkával, majd mentek az emberek, akik földművelők voltak, hajnaltól reggel 9-ig, mint az örültek dolgoztak a földeken. Majd bejöttek 9-kor és volt egy hatalmas lakoma, csirkét vágtak reggelire. S aztán 10-től még délig tovább dolgoztak a földeken. Nagyon boldogan éltek ezek az emberek. Ez is egy óriási világot nyitott meg számomra: abban az eldugott faluban, rádiótól, áramtól, mindentől elzárva olyan rálátásuk volt a világ dolgaira, ami engem elkápráztatott. De a 70-es évek közepétől jöttek a hírek azoktól az emberektől, akiket onnét is ismertem, hogy egyre súlyosabb nyomás nehezedik a magyarokra.

BN: Philadelphiában, miután ott hagytad az egyetememet,¹³ mit csináltál? Miből éltél?

El akartam dönteni, hogy jogász leszek-e, felvételizzem-e. Jó eredményeim voltak, de fogalmam sem volt, hogy mit csinál egy jogász vagy ügyvéd. Kerestem a tapasztalatokat. Egyszer Teleki Béla bácsi, aki nagyon szigorú ember volt, felhívott a lakásába.¹⁴ S akkor

¹⁰ Farkas Árpád (1944) költő, publicista 1968-tól Sepsiszentgyörgyön él. és a *Megyei Tükör* (1968–1971), majd az *Igaz Szó* munkatársa, *A Hétköz* is rendszeresen publikál, a *Forrás* második nemzedékéhez tartozik. Hámosra valószínűleg a *Bővízű patakok mentén* című riportkönyv (Budapest: Kriterion, 1972) lehetett nagy hatással, amelyet Farkas Beke Györggyel, Fodor Sándorral és Kovács Györggyel jegyzett.

¹¹ Románul Măgheruș, Kovászna megyében Uzon község résztelepülése, 12 km-re Sepsiszentgyörgytől.

¹² Sepsimagyaróson született Koréh Ferenc (1909–1997) aki Bukarestben jogot végzett, a *Keleti Újság* és az MTI tudósítója, majd 1940–1944 között a sepsiszentgyörgyi *Székely Nép* szerkesztője volt, 1953-tól pedig az Amerika Hangja rádiócsatorna vezető munkatársként dolgozott három évtizeden át. Az Amerikai Erdélyi Szövetség vezetője, a magyar emigráns sajtó jelentős közírója. Az ő lánya, Koréh Kinga volt Hámos László első felesége.

¹³ A Pennsylvania Egyetem nemzetközi kapcsolatok szakán tanult.

¹⁴ Teleki Béla (1889–1990) erdélyi földbirtokos, politikus. Jogot tanult, majd a két világháború között a zsigóói birtokán gazdálkodott. 1936-tól az Erdélyi Magyar Gazdasági Egyesület alelnöke, annak egyik megújítója, 1940–1944 között az EMGE Észak-Erdélyi részének elnöke, ugyanakkor 1941–1944 között az Erdélyi Párt vezetője. 1944-ben a háborúból kilépést szorgalmazó politikusok egyike. Szovjet fogságba került, majd a magyar politikai rendőrség tartóztatja le, de szabadon bocsátják. Budapestről Nyugat-Európába, majd Amerikába távozott,

azt kérdezte, hogy mit akarok csinálni az életemmel. Azt mondtam, hogy épp keresek egy lehetőséget, ahol valami többet tudhatok meg arról, hogy mit jelent az ügyvédi munka. Adott egy nevet, Bátor Péterét és egy telefonszámot. Ez az ügyvéd az egyik legjobb ügyvédi cégnek volt a fő partnere a Wall Street-en. Mikor elmentem hozzá, ott szinte egy új világ nyílt meg előttem. Nagyon szemtelenül rákérdeztem, hogy ő mennyi pénzt keres, hogy csinálja a munkáját, és kik a társai, és miért csinálja ezt az egészet. Másfél órát töltött el velem, de csak utólag tudtam meg, hogy ez egy óriási szívesség volt, mindez a Béla bácsi miatt. Bátor Péter a belső zsebéből előhúzott egy fekete könyvet, és lediktálta 30 ügyvédi cég címét és mindegyik céghez egy-egy személyt.¹⁵ Mondta, hogy írjal nekik, és mondd meg, hogy mit akarsz csinálni, és hivatkozz rám. Ez megtörtént, és fantasztikus állásajánlatokat kaptam. A legjobb New Yorki-ügyvédi cégnél kaptam gyakornoki munkát, amit később „legal assistant”-nek¹⁶ neveztek. En aztán ilyen vállalatok közti, főleg monopolelles peres ügyekben voltam segéd, és tanultam ki ezt a szakmát ezen a szűk területen. Három és fél évig dolgoztam ott a Wall Streeten, nagyon jól kerestem, nagyon jól éltem, és közben lakást is tudtam vásárolni New Yorkban.

SB: Ez a 70-es években volt?

Ez a 70-es évek, igen, ez 73-76-ig, amikor is 76-ban nekifogtuk szervezni ezt az első tüntetést. És akkor elhatároztuk, hogy egy apró újsághirdetést elhelyezünk a *New York Times*-ban.

Képtelenségnek tűnt az Amerika legnagyobb keleti szövetségének tekintett Romániával szemben, pláne New York város utcáin, egy tüntetést rendezni. Hogyan? Itt a lényeg, ami szerintem nagyon jellemez bennünket a mai napig, az improvizáció szükségessége volt. Tehát, hogy mindenben teljesen a nullából kell kiindulni és csak improvizálni. Csak az elhatározás visz valamire. S mindenképpen cselekedni kell. Úgyhogy ez az első irodánk tulajdonképpen valóban a lakásomban alakult. A kiindulópont egy nagy jégszekrénynek a felcipelése volt a 4. emeletre, akkor a cipelők velem együtt

ahol egy ingatlanforgalmazó cégnél dolgozott. 1952–1989 között az Amerikai Erdélyi Szövetség alapító elnöke volt. L. Hermann Gabriella: Az Amerikai Erdélyi Szövetség története, 1952–1977. *Magyar Kisebbség*, 2011/3–4. 7–111.

¹⁵ Bátor Péter (1930–1984) ügyvéd, a Harvardon végzett, és a Davis Polk & Wardwell New York-i ügyvédi iroda vezető partnere volt.

¹⁶ A Cravath, Swaine & Moore ügyvédi irodánál dolgozott, asszisztensként.

elhatározták, hogy átmegyünk az utca másik oldalára, és betörjük a román ENSZ-misszió ablakait, mert az történetesen az én utcámban volt.¹⁷ S ebből lett az az elhatározás, egy 76. februári nagyon hideg napon, hogy egy tüntetést fogunk rendezni a román ENSZ-misszió épülete előtt. S hát honnan, s miből? Nem is a pénzről volt szó, hanem hogy hogy fogjuk ezt megszervezni. Eleinte azt terveztük, hogy a március 15-i ünnepség után megkérjük az embereket, hogy jöjjenek át gyalog, ami a 78. utcában lett volna egy Julia Richmond nevű high school termében, és meneteljünk fel a 93. utcába, és ott rendezzünk tüntetést az ENSZ-misszió épülete előtt. De amikor azt láttuk, hogy az nagyobb érdeklődést vált ki, ha külön rendezzük meg, akkor választottuk a május 8-át.¹⁸ Az „iroda” csakis azért jött létre, mert kellett egy címet megadni, és kellett egy szervezet a tüntetési engedély megkéréséhez. Az az én címem volt és az általunk kiöltött név.¹⁹ Amikor a hirdetést fogalmaztuk éjszakákon át az akkori társaimmal, akkor éjjel-nappal gyakorlatilag a lakásunkat adtam oda. Az akkori feleségem²⁰ nagyon gyorsan tudott írogépelni egy IBM's electric-en és ő kinn volt a nappaliban, mi meg a többi helyen, és keményen vitatkoztunk arról, hogy mi legyen a szövegben. Bázsa Csaba, aki azt ajánlotta, hogy elhelyezteti ingyenesen hitelre a reklámot, egy szakembert is ajánlott, akivel átnézetí. Ő átnézte, és ízekre szedte. Azt mondta, hogy ez hasznavehetetlen, mert ha például benne van a szó, hogy Erdély, elveszítettük a játszmat. Rengeteget tanultunk az alatt a folyamat alatt, hogy hogy' kell egy szakmai vagy elfogadható szöveget megírni. Azt mondta el világosan, hogy abban a másodpercben, ahogy egy más asszociációt ébreszt egy szó a szövegben, elveszítetted az olvasót. Tehát az kell, hogy urald azt az olvasót abban, amit te írsz. Teljes mértékben körül kell határold, hogy

¹⁷ Románia állandó ENSZ képvisellete 1976-ban a 60 East 93rd Street alatt működött Manhattan-ben.

¹⁸ 1976. február 10-én a New York-i Magyar Református Egyház 69. utcai épületében tartott gyűlésen dolgozták ki az akciótervet. Szóczi Árpád: *Temesvár. A romániai forradalom kitörésének valódi története*. 2013. 36.

¹⁹ A Committee for Human Rights in Rumania (CHRR) 1987-ben megváltoztatatta a nevét Hungarian Human Rights Foundation-re (HHRF). Duray Miklós bebörtönzésekor ugyanis a szervezet kiterjesztette tevékenységét a többi Kárpát-medencei magyar kisebbségi közösségre is. A HHRF ma is ez alatt a név alatt működik.

²⁰ Koréh Kinga, orvos.

ő mire fog gondolni, és végig kell gondolni, hogy mi fog neki saját magától eszébe jutni. Átírtuk aszerint, amit ő javasolt. Ettől fogva szükség volt arra a lakásra, mert oda jött fel minden szervező. Én napközben dolgoztam, de volt egy önkéntes, és ő kvázi irodai munkát végzett. Az első címlistát Bodnár Ági, a Cserkészszövetség volt vezetőjének a lánya állította össze. És szükség volt továbbra is az önkéntes irodai munkára, főleg, miután Koch²¹ képviselő berakta a Kongresszusi Naplóba ezt a reklámot, és kaptunk visszajelzéseket, rengeteg ember hívott a tüntetés után. Álladó, folyamatos munkára volt szükség.

De az egész konkrétan úgy történt, hogy nekifogtunk szervezni egy tüntetést. Semmi más. Ebben a barátaim azok voltak, akikkel önképző kört szerveztünk New Yorkban.²²

BN: Ezeket a cserkészetből ismerted?

Azok is voltak, de főleg azok, akik mint én, már ott nőttünk fel, és főleg a vietnámi háború elleni dolgokban vettek részt, például a Brogyányi Jenő.²³ Volt három olyan frissen Erdélyből menekült fiatalember is, akiknek nagyon konkrét tapasztalataik voltak a helyzetről, és élők romániai kapcsolataik. Akkoriban nagyon-nagyon sértő vezércikkek jelentek meg a *New York Times*-ban. Úgy jellemezték Romániát, hogy nagyon igyekszik területi integritását megőrizni ez a szegény ország, aki ugye a mi legnagyobb szövetségünk. S vannak zajos és erőszakkal teli kisebbségi közösségek, amelyek megpróbálják az országot szétverni. Így jelentek meg ezek az érvelések egy az egyben. Később kiderült, hogy valahányszor megjelent egy-egy ilyen vezércikk a *New York Times*-ban, akkor előtte ott járt Ceaușescu.²⁴ S a szerkesztőséggel ő leült, tárgyalt, és aztán jöttek a cikkek.

²¹ Beszédét és a tüntetés dokumentumait közli: Kovács, 2017. További áttekintést ad: Hermann, 2011. 90–103.

²² Ez a Fiatal Magyarok Munkaközössége volt, amely a Református Egyház helyeiben működött.

²³ Brogyányi Jenő 1949-ben született Linzben, miután polgári származású szülei Pozsonyból elmenekültek. 1951-ben érkezett a család az Egyesült Államokba, ahol a New York állambeli Yonkersben telepedtek le. Egyetemi éve alatt kezdett foglalkozni tudatosabban magyar származásával, és ekkor kezdett el aktívan bekapcsolódni a magyar szervezetek életébe is.

²⁴ Nicolae Ceaușescu 1973-ban, 1978-ban járt az Egyesült Államokban. Az 1978-as látogatásakor a CHRR tüntetést szervezett ellene és Ed Koch akkori polgármester a tüntetők tiltakozásával is szembesítette a román pártvezetőt.

BN: Mennyibe került a hirdetés?

14 ezer dollárba, ami akkoriban egy vagyon volt. A tüntetés előtti napon jelent meg az újsághirdetés.²⁵ Mindenki látta az újsághirdetést, és mondtam, hogy ez az Exhibit A, mondtam angolul, és itt van Csaba, az Exhibit B. Ha az ő állását meg akarjuk menteni, akkor ezt ki kell fizetnünk, és papírdobozokat adtunk körbe. Rengeteg pénz jött össze, több, mint amire szükség volt. Óriási fellendülést jelentett ez az első tüntetés.

SB: Amikor belefogtál mondjuk a tüntetésszervezésbe, akkor kapcsolatban voltál Teleki Béláékkal? Követted-e előző években Teleki munkáját vagy Wass Albertet?²⁶ Volt-e fogalmad arról, hogy mások mit csináltak?

BN: Édesapáddal beszélgettél-e arról, hogy Téged kinéztek-e? Olyan értelemben, hogy ebből a fiúból lehet egy aktivista utód.

Ezt megválaszolom egyenesbe, ahogy történt. Tehát, Béla bácsival ugye édesanyám, mivel ő rendezte az erdélyi teákat, nagyon gyakori kapcsolatban voltak.²⁷ Én is ismertem Béla bácsit, mert ő segített nekem állást szerezni. De ő néhány héttel a tüntetésünk napja előtt felhívott, és rettenetesen gorombán rám szólt, lehordott a sárga földig és megparancsolta, hogy menjek fel hozzá látogatóba. Ez elől nem lehetett kitérni. Amikor Teleki Béla mondott valamit, akkor igent kellett, hogy mondjál. Úgyhogy felmentem hozzá, és ő nagyon-nagyon piszkos szájon tudott így négyszemközt beszélni. Tehát nagyon közvetlenül, és nem kertelt. Azt mondta, hogy ez a tüntetés felháborító és azonnal fűjjam le. Mert nem az én bőrömmel játszok,

²⁵ Will the United States endorse cultural genocide in Rumania? *The New York Times*, 1976. május 7. [Támogatni fogja az Egyesült Államok a kulturális népirtást Romániában?] Angolul és magyarul közli Kovács Eszter: Válogatás a Committee for Human Rights in Rumania történetének első dokumentumaiból. *Archivnet*, 2017/2. <http://archivnet.hu/valogat-as-a-committee-human-rights-rumania-tortenetenek-elso-dokumentumaibol> (Utolsó letöltés: 2019. szeptember 12.)

²⁶ Wass Albert (1908–1998) író, 1963-ban megalapította az Amerikai Magyar Szépművészeti Céhét, az Amerikai Magyar Szövetségben tevékenykedett, majd 1975-ben Zolcsák Istvánnal a Clevelandban létrehozott Erdélyi Világszövetség társelnöke lett. Az amerikai erdélyi magyar mozgalmakhoz való viszonyáról l. Hermann, 2011.

²⁷ Hámos Ottóné, Sándor Margit és Apor Éva szervezte 1971-től minden év májusában a jótékony célú Erdélyi Táncos Teasztet a New York-i Magyar Házban. Az első alkalommal erre az erdélyi árvízkárosultak megsegítése érdekében került sor.

mert itt lehet kint handabandázni, viszont az erdélyi magyarok biztonságát veszélyeztetted. Neked ez lelkiismereti kötelességed, hogy fűjd le az egészet, hagyd abba. Meghallgattam, amit mond, nem szóltam semmit, és akkor szabályszerűen kirúgott. Nagyon sokat törtem a fejemet, hogy mit csináljak, és akkor beletelt kb. egy hétbe, míg összeálltak bennem a dolgok. Akkor visszahívtam, de ezt eleve mogorván fogadta, hogy „na, mit akarsz?”. Mondom, szeretnék még egyszer találkozni, beszélgetni. Mondta, hogy jó, ekkor és ekkor legyen ott nála. S feljöttem, és elmondtam, hogy Béla bácsi, én megértem, hogy mit mond, értem a kockázatot, amivel ez jár, de lelkiismereti kötelességemnek érzem azt, hogy ne értsek vele egyet. „És mit mondasz?” Mondom, azért, mert ha van lehetőségünk cselekedni, ez számomra kötelességet is jelent, és vállalom annak a kockázatát, hogy lehet, hogy ez rosszul fog elsülni, de ha nem cselekszem akkor, amikor van erre lehetőségem, akkor én elárulom a saját lelkiismeretemet. Ez nagyon-nagyon nem tetszett neki, és megint kirúgott, azzal, hogy ez marhaság, ez hülyeség, és hagyjátok abba. Megtörtént a reklám, megtörtént a tüntetés, a következő nap felhívott és a telefonban bocsánatot kért, amitől majd elájultam. Azt mondta, hogy „Sajnálom Laci, de tévedtem.” És akkor Lacinak nevezett már.

Kovács Eszter: És ő elment a tüntetésre?

Ő nem ment el.

SB: De biztos hívták, nem?

Neki is szóltak. Aztán attól fogva ő testi-lelki jó barátta vált. Tehát, olyan mentori szerepet töltött be, amiből rengeteget nyertem.

BN: Teleki attól tartott, hogy a romániai magyarok túszhelyzetbe kerülnek, ha beindul az emberjogi tiltakozás?

Teleki Béla egy nehézsúlyú, progresszív ember volt. Tehát, hallatlanul világos felfogással rendelkezett, és azt tudta összehozni egy-egy beszélgetésben, ami a nagyon gazdag tapasztalataiból eredt, és rendkívül nyitott gondolkodású volt. Nekünk a fő kihívás ott New Yorkban vagy Washingtonban az volt, hogy milyen valódi hatással tudunk lenni az amerikai kormányzatra, hogy ténylegesen javító intézkedéseket kezdeményezzen, hogy ne az elnyomót, hanem az elnyomottakat támogassa a mi kormányunk. Erre ő anélkül, hogy különösebben járatos lett volna kormányzati körökben, nagyon jól ráérezett, rettentő jó érzéke volt a politikai mozgásokhoz. Maga is politikus volt, és nagyon jól tudott értelmezni szituációkat és rengeteget segített egy számomra egy teljesen idegen világ [Erdély]

felé dolgozni. Volt egy nagyon fontos tényező, ami őt motiválta: a lánya itthon maradt, és nagyon féltette.²⁸ Nyaranta kijött Ausztriába, és ott találkoztak, de ez nem minden nyáron sikerült. De más körökben is nagyon érdekes viták zajlottak azokban az években. Az Itt-Ott Tábortan²⁹ amerikai magyar egyetemi tanárok vitatták azt, hogy mi milyen politikát folytatunk. A legnagyobb vámkedvezmény ügye³⁰: miért akarjuk mi az országot és a magyarokat ettől megfosztani? Mi ennek az értelme? – és egy nagyon éles, nagyon épületes vita alakult ki a mi mindennapi taktikánkról és a lépéseinkről. Béla bácsi ebben nagyon fontos szerepet játszott. Tudtam, hogy ő nagyon közel áll a még mindig ott élő erdélyi, akár a magyarországi tényezőkhöz is, és ezt is mindig olyan módon tudtuk átbeszélni, hogy Magyarországon soha nem támadtunk semmit. Magyar magyart nem támadott, így Magyarországot sem. Persze a kinti magyar diplomaták a külügy felé is olyan idióta dolgokat mondtak, hogy nekünk semmi befolyásunk, irredenta, félfasiszta hazaárulók vagyunk. De ez inkább számukra volt rossz, öngól. Mi nagyon-nagyon szűken csak a kisebbségben élő magyarság jogfosztottságával foglalkoztunk.³¹

KE: Voltak köztetek egyébként olyanok, akik nem kötődtek Erdélyhez?
Legtöbben nem kötődtek. Ez volt a központi magyar ügy. Érdekes, hogy mindenféle más dolog különválasztott magyarokat, de ez az egy téma nem. Inkább ez volt az, ami összehozott mindenkit. Az első két tüntetésünkön olyan két lelkész menetelt egymás mellett, akik tüzet okádtak egymásra, Hamza András és Csordás Gábor.³² Együtt

²⁸ Teleki Béla 1964-ben kihozatta a családját Erdélyből, csak lánya Teleki Éva (férje után Ianicicau) maradt ott, aki Szatmárnémetiben élt. Ő *Tölgy és repkény* (Kolozsvár: Minerva, 1995.) címmel írta meg visszaemlékezéseit.

²⁹ 1967-től napjainkig a Magyar Baráti Közösség, az amerikai magyar értelmiség nyári tábora működik Ohio-ban a Lake Hope tó melletti parkban, Zaleskiben. Ugyanez a szervező kör jelenteti meg az *Itt-Ott* című folyóiratot is 1967 óta. Lásd: <http://www.itt-ott.org/hu/> (Utolsó letöltés: 2019. szeptember 25.)

³⁰ Az Egyesült Államok többek között azzal ismerte el Romániának a szovjet tömbön belüli különutas politikáját, hogy 1975-ben az ország megkapta a Most Favored Nation-státust (MFN). Ennek lényege a két ország közti kedvező kereskedelmi feltételek biztosítása volt, alacsony export- és magas importvámok vonatkoztak az adott országra.

³¹ A korabeli vitákról l. Hermann, 2011. 23–32; 71–74. és 81–88.

³² Hamza András (1920–1983) református lelkész, a budapesti teológia elvégzése után Kecskeméten és a fővárosban különböző egyházközségek lelkésze volt, 1947-ben letartóztatták, majd szabadon bocsátása után 1948-ban Svájcba emigrált, majd

meneteltek. Az egyiket szélsőbaloldaliként ismerték, a másik pedig jobboldali volt. De ez összehozta az embereket, korosztálytól, vallástól, meg világnézettől függetlenül. Tehát ez egy ilyen nagyon érdekes új felismeréshez vezetett az amerikai magyarság körében. Nemcsak New Yorkban, ez kisugárzott az egész országra.

BN: A tüntetés hatása mikor kezdett világhosszá válni? Ez egy összefogásélmény lehetett az ottani magyaroknak?

Meghívtuk a New York városi kongresszusi képviselőket, hogy beszéljenek. Eljött Mario Biaggi, aki bronxi, eléggé korrump képviselő volt, a végén börtönben kötött ki. Az én saját körzetemben megválasztott képviselőm, Ed Koch nagyon liberális demokrata képviselő volt, szintén meghívtuk, és nem jött el.³³ De viszont látta a reklámot a *New York Times*-ban, és elhelyezte annak a szövegét a kongresszusi naplóban, majd mondott is erről egy beszédet. Felszólította a külügyminisztériumot és a román államot, hogy válaszolják meg ezeket a vádpontokat. Aztán nekünk írt levelet, hogy szeretne erről többet tudni, és nem találkozni-e vele és a segédjével. Lementem Washingtonba találkozni velük, és aztán elkapott a gépszíj. A román kormány válaszolt is neki a *Washington Post*-ban megjelent iszonyú apró betűkben közölt reklámban. Ez 76-ban volt. A következő évben Kochot meghívtam a március 15-i ünnepségre, hogy számoljon be az ügyről. Bemutattam a nagy magyar közönségnek, akik tapsviharral köszöntötték. Nem tudtam, hogy polgármesternek akarja jelöltetni magát. Ezen az ünnepségen ott volt a kampányfőnöke is, aki utána hozzám jött, és megkért arra, hogy menjek majd el a Central Park egyik vendéglőjébe. Mikor jöttem át a parkon, hozzám szegődött egy ember, aki arról kezdett el kérdezni, hogy mit gondolok Kochról. Elmondtam, hogy mit gondolok róla, kb. öt percen át dumáltam. Erre mondta, hogy jó, akkor próbáld ezt elmondani két perc alatt. És elmondtam két perc alatt. Aztán kérte, hogy rövidítsem le egy percre. És elmondtam egy perc alatt, akkor legyen ebből fél perc. Amikor

1950-től az Egyesült Államokban élt. 1961-től a New York-i Madison Avenue magyar egyházköztség adminisztrátora, 1975-től pedig a manville-i (New Jersey) magyar református gyülekezet lelképásztora volt haláláig. Jó kapcsolatokat ápolt a Magyarok Világszövetségével, már 1963-ban tárgyalt Aczél Györggyel. Ständeisky Éva dokumentumközlése: Egy New York-i lelkész Aczélnál. 2000, 2002/7–8. (Utolsó letöltés: 2019. szeptember 15.)

³³ Edward Irving Koch (1924–2013) ügyvéd, demokrata párti politikus, 1978–1990 között New York polgármestere volt.

aztán közeledtünk, láttam hátul egy kamerát, ami felveszi ezt az egészet, és ebből lett az első reklámjuk. S ezt sugározták tőlem. Teljesen furcsa élmény volt. Koch utólag nagyon-nagyon hálás volt érte, mert ő eredetileg a demokrata jelöltek között az utolsó volt, de 1977 novemberében mégis megnyerte a demokrata előválasztást, és ő lett a polgármester. Ettől fogva testi-lelki jó barátok voltunk végig.

SB: És a magyarok testületileg Kochra szavaztak?

Abszolút.

SB: Tehát akkor ez be is vált a részéről?

Igen. Én az ő emberi jogi aktivizmusáról beszéltem a reklámban, és hogy ő milyen árnyalt módon és hatékonyan tevékenykedik, azt a mi példánkon keresztül mondtam el. Ez volt a Human Rights Commercial³⁴ – így ismerték.

SB: Maga a szervezetek hogyan szerveződött meg 1976–1977-ben?

Hogyan jutottak el a hírek hozzátok Erdélyből?

Mi úgy gondoltuk, hogy ez egy ad hoc szervezkedés, mint már említettem, így nem is akartunk nevet magunknak. Ugyanakkor a New York-i Városi Rendészet előírta, hogy tüntetési engedélykérést csak szervezet írhat alá. Nem lehetett csak egyéneket beírni. Mi ugyanis azt akartuk. S akkor egy nagyon éles vita bontakozott ki, és ez egy meghatározó vita volt, ahol az indulatból érvelők leváltak a mi csoportunkról. Ugyanis volt ott irredenta, meg olyan, aki azt akarta, hogy Erdély szerepeljen az egyesület nevében. Mi meg azt mondtuk, hogy ez hülyeség. Tehát Erdély az rögtön Drakulát fogja bárkinek az eszébe juttatni. Volt egy másik olyan vonulat, hogy itt a történelmi igazság alapján van jogunk, tehát, hogy ez magyar föld volt és az is kell legyen. Ezt is elvetettük, és akkor többen abban értettünk egyet, hogy egy olyan fogalmat kell válasszunk, ami rokonszenves az amerikai olvasó számára, ezért kerültek középpontba az emberi jogok. Amire nem mondhatja senki, hogy ez kontroverzális. Akkor ez jelentette azt, hogy Committee for Human Rights in Romania. Azt bele se tettük, hogy magyar.

KE: Ez a döntés egy kommunikációs döntés volt? Vagy komolyan így gondolkodtatok?

Abszolút.

³⁴ Emberi jogi reklám

BN: Mennyire volt benne a levegőben az emberi jogi normák számonkérése? Akkori magatokat hova helyeznéd el a korabeli amerikai politikai palettán?

Fontos ez a kérdés, és erre nagyon-nagyon odafigyeltünk. Előtte való évben fogadták el a Helsinkii záró dokumentumot³⁵ és ezen az amerikai magyarok teljesen ki voltak akadva, hogy ez árulás a Nyugat részéről, mert bebetonozza a Szovjetunió uralmát ezekben az országokban. Mi meg azt olvastuk ki belőle, hogy ebben egy csomó érték van, amit ki kell használnunk. Ugyanígy voltunk a legnagyobb vámkedvezményrel.³⁶ Ugye az is az emberi jogokat helyezte előtérbe.

BN: Ti miért gondoltatok mást? Más hullámhosszon voltatok?

Mi azon voltunk, hogy ne sémák szerint gondolkozzunk, mi eredményre törtünk, tehát, hogy tényleges hatással legyünk, és ne ragadjunk le a megszokott frázisoknál. Azt kutattuk, hogy mit lehetne hatékonyan csinálni.

KE: Ennek a háttérében egy generációs különbözőség lehetett?

Volt. Nagyon erősen benne volt.

BN: A ti kötődéseitekkel sokkal erősebb volt az amerikai demokrata habitus és kevésbé emigránsként néztétek a világot?

Abszolút, ez nagyon benne volt, főleg az én korosztályomban és azokban, akik ott születtek. A vietnámi háború elleni tüntetések nagyon hatottak, s az is, hogy felelősséget kell vállalnunk a saját kormányaink dolgai iránt. Tehát, hogy nem engedhetjük csak úgy, hogy bármilyen diktátort ingyen és bérmentve támogassanak a mi adónkból. Nagyon benne volt ez a 60-as évekbéli tudat, és ez nagyon-nagyon amerikai volt.

³⁵ Az Európai Biztonsági és Együttműködési Értekezleten (EBEÉ, az EBESZ elődszervezete) Helsinkiben 35 ország által aláírt kötelezettségvállalás politikai normákat tematizáltak (emberi, kisebbségi jogok), és fegyverzetkorlátozási megállapodásokat tartalmaztak. A dokumentum három fő kérdéskört tartalmazott (kosarak): I. Az európai biztonsággal kapcsolatos kérdések. II. Együttműködés a gazdaság, a tudomány, a technika és a környezetvédelem területén. III. Együttműködés humanitárius és egyéb területeken.

³⁶ A CHRR a kongresszusi meghallgatások során folyamatosan amellet érvelt, hogy a legnagyobb kedvezmény elve nemcsak a kivándorlásra vonatkozik, amelyben az amerikai zsidó szervezetek támogatását is élvezték, hanem tágabban az emberi jogok biztosítására is.

KE: Az emberi jogi érvelést ti egy eszköznek láttátok az erdélyi ügy előmozdítására, vagy ez tényleg egy demokratikus meggyőződés volt, vagy mind a kettő?

Igen, mind a kettő. Ez volt a legkézenfekvőbb ürügy, mondhatnám, ez volt a közvetítési forma, amivel senki se vitatkozhat. Ugyanakkor, ha emberi jogokról beszélünk, tételesen be lehet mutatni, hogy hol sértik meg az emberi jogokat. Közben ténylegesen is az emberi jogaikban sértették a közösségeket. A meglévő nemzetközi dokumentációból ezt is nagyon könnyen ki lehetett mutatni. Nagyon sokan félreértették, tudatosan félreértelmezték azt, hogy mit is jelentenek az emberi jogok. Igenis biztosítja a bizonyos nyelvhez és közösséghez való kötődés jogát is. A legfontosabb az volt, hogy tudjuk tájékoztatni a közvéleményt Romániáról a saját amerikai politika nyelvezetükön. Az volt a játszma lényege, hogy az ő érdekvilágukba beleágyazzuk a miénket. Tehát ne mi mondjuk ki ezeket a dolgokat, hanem ők. Velük mondassuk ki azt, amit mi akartunk. És ez az, amit végig, az egész tevékenységünk során követtünk, a mai napig ez a fő hajtóerő. Tehát, nem mi akarunk szájhösködni, hanem azt akarjuk, hogy a döntéshozók fogadják el, tegyék magukévá a szempontjainkat, és ők maguk hangoztassák, mert nekünk ehhez kevés az erőnk, mert mi egy kis csoport vagyunk.

BN: Mindez hogyan tudatosult bennetek?

Ezt jórészt magunk fejlesztettük ki. A 70-es évek közepétől nagyon kapóra jött Jimmy Carter politikája. Akkoriban teljesen világos volt, hogy a külügyminisztériummal nincs mit kezdjünk. Fafejű bürokraták voltak, akik csak egy irányba, egy hülyeséget magyaráznak, és elvetnek bármit, ami fejfájást okoz nekik, ugyanis az emberi jogok felvetése ezzel járt. Azt tudtuk, hogy a Kongresszusban vannak olyanok, akik erre nagyon érzékenyek. Pláne, ha érthetően meg tudjuk fogalmazni, s ők tudják, hogy mi tömegesen rájuk fogunk szavazni, ha pártfogolják az ügyet. Akkor ezen keresztül tudtunk mi labdába rúgni. Tehát a Kongresszus tagjain keresztül. A reklám megjelentetésekor sem gondoltuk, hogy ez bárkit meg fog győzni. Nem az átlag újságolvasónak írtuk ezt, hanem a döntéshozók felé címeztük. Az volt a lényege, hogy a *New York Times*-ből olvassák el, hogy melyek azok a fontos szempontok, amik nekünk számítanak. Lehetőleg a törvénykezés saját szóhasználata szerint fogalmaztunk. Bulcsú kutatta ki zseniálisan, hogy a legnagyobb vámkedvezménynek az évi meghosszabbítása az nem csak a szabad kivándorlás jogától

függ, hanem attól, hogy általánosan az emberi jogok állapota mennyire fejlődik. És ha ez nem megfelelő, akkor az elnök eltekinthet attól, ezt hívták a „Waiver Following”-nak.³⁷ Tehát ilyen címen, azt a szöveget használtuk fel egyenesen, amit maga a törvény biztosított, és ezzel kellett az első évben szabályszerűen Koch segítségével betörnünk a bizottsági meghallgatásra. Ez nagyon kemény érvelés.

BN: Mit gondolsz, hogy mikor van a váltás? Mikortól változott meg az Amerikai Kongresszusban a hangulat Romániával kapcsolatban?

A Kongresszusban végig fokozatosan építettük a táborot, és ezt minden évben meg lehetett vizsgálni, hogy hányan adtak be határozati javaslatot, vagy írtak levelet a mellett, hogy vonják meg a kedvezményt. Ugye ez csak egy gesztus volt, hogy vonjuk meg, mert tudta mindenki, hogy nem fogjuk tudni megvonni ezt a vámkedvezményt. De évről-évre épültek az ismeretek és a kapcsolatok, és nagyon ügyeltünk arra, hogy ez a téma minél szélesebb körben terjedjen. Kifejezetten elvetettük azt, hogy ez bármilyen ideológiai alapon és oldalon történjék, a demokratákat és a republikánusokat a saját nyelvükön közelítettük meg. Ez közben együtt jelent meg más emberi jogi mozgalmakkal, ami úgynevezett grassroots³⁸ szervezkedésből állt, ami a Szovjetunióból a szamizdat irodalom, meg a csehszlovákiai fejlemények. A 80-as évek elején a Charta volt a vízvonalas. Tehát akkor az lett egyik fő szövetségünk.³⁹ Kapcsolatban voltunk a Helsinki Watch szervezettel. Különösen jóba voltam Jeri Labor-rel, és együtt is írtunk könyvet erről a témáról.⁴⁰

BN: Miből finanszíroztátok a kongresszusi lobbizásokat?

Ezt a saját zsebből és önkéntes adományokból. Amikor elég pénz jött össze rá, adtunk ki időközönként felhívásokat és beszámolókat. Volt,

³⁷ Elnöki üzenet, amely az MFN-státus meghosszabbítását kérte „waiver”-rel, vagyis felmentéssel az 1974-es Jackson-Vanik Amendment által megkövetelt emberi jogok biztosítása alól.

³⁸ Alulról építkező.

³⁹ Egy csehszlovákiai értelmiségi kör 242 aláírással *Charta '77* címmel egy dokumentumot adott ki 1977-ben, amelyben az 1975-ös helsinki megállapodásra hivatkozva a polgári szabadságjogok és az emberi méltóság megsértésének csehszlovákiai gyakorlata és az általános jogbizonytalanság ellen tiltakoztak. Nem politikai ellenzékként, hanem polgári kezdeményezésként határozták meg magukat. 1978-ban Magyarországon is csatlakoztak az aláírókhoz.

⁴⁰ *Destroying Ethnic Identity: The Hungarians of Romania*: February, 1989/a Helsinki Watch Report

hogy 28 000 példányt postáztunk ki arról, hogy mit csinálunk, miért csináljuk, és mennyi pénz kell. De ez csak a kész kiadásokra volt elegendő, posta, nyomdaköltség, hogy kapjunk adományokat.

BN: A bizottságoknak milyen kapcsolata volt a külügyminisztériummal?

Nagyon rendszeres. Ez főleg annak az első tüntetésnek volt köszönhető, amit Plains Georgia-ban rendeztem.⁴¹ Jimmy Carterrel személyesen akartunk találkozni, és ezt kilátásba is helyezték, de ez nem jött össze. Később ő írt nekünk, megköszönte, hogy ott voltunk, és kinevezett egy külügyminiszter-helyettest, Pat Deriant, aki az emberi jogokért és a demokráciáért felelt. Attól az első levéltől fogva nagyon szoros kapcsolatot alakítottunk ki ezzel az új hivatallal és a hölgygel is, akivel nagyon jóba lettem. Rendszeres stratégiát alakítottunk ki. Akkor sikerült elérni, hogy a külügyben valamennyi országról évente kötelező volt emberi jogi jelentést készíteni. A különböző követésekre ki kellett nevezni emberi jogi megbízottakat. Ebből a szempontból nagyon ügyes volt a Carter-adminisztráció, ahogy ezt a témát beleágyazta a bürokráciába. Mikor Reagan el akarta törölni ezeket a posztokat, akkor már a bürokrácia is ellenezte, mert ezzel csökkent volna a költségvetésük.

BN: Benneteket megkérdeztek a jelentésekkel kapcsolatban? Beleszólhattak abba, hogy ki legyen a Románia vagy Magyarország referens emberjogi ügyekben?

Kértek véleményt a személyekről is és arról is, hogy mi a jelentések tartalma. Volt egy olyan év, ahol ízekre kellett szednünk a jelentést, mert olyan csapnivalóan rossz anyag készült. Egy az egyben átvették a hivatalos román propagandaszöveget. Azt meg tárt karokkal fogadták a hivatalban. A kongresszusban tudtuk, hogy kik a fő szószólói ennek a kérdésnek, s így egy belső konspirációt tudtunk kialakítani ezzel a hivatallal. Később is állandóan kötelező volt a véleményezés, de rendszerint polemizáltunk a hivatalos apparátussal. Az USA mindenkori nagykövete Romániában abban látta a szerepét, hogy ne a mi országunkat képviselje, hanem az érintett ország érdekeit képviselje Amerikában.

⁴¹ Az 1977. január 9-i akcióról beszámoló és dokumentumok: Magyarok az új elnök falujában. *Itt-Ott*, 1977/1. 29–33. http://www.itt-ott.org/hu/1977-10-evf-1-szam_2/29 (Utolsó letöltés: 2019. szeptember 15.)

KE: Ed Kochon kívül volt még olyan amerikai politikus, akivel szoros kapcsolatot ápoltatok?

Igen, a legelején hárman voltak: Koch volt az egyik, Chris Dodd a második és Father Drinan volt a harmadik.⁴² Ő egy bostoni katolikus lelkész, aki olyan liberális demokrata szellemű volt, mint Koch, és nagyon érdekelte ez a kérdés. Mi azzal kezdtük, hogy valamennyi kongresszusi tagnak írtunk levelet. Ezzel a halászzattal próbáltuk felvezetni a témát, hogy hátha valakit ez a dolog érdekel. De akkor azt a levelet nemcsak mi küldtük, hanem Koch mellettünk állva egy „Dear Colleague” levéllel ment körbe. Ez egy szokásos eszköz, amit arra használnak a kongresszusi képviselők, hogy a többieket értesítsék arról, ami neki fontos. Akkor jöttek érdeklődések, és ez a három volt ilyen.

BN: A munkamegosztás hogy nézett ki 86 előtt, tehát mielőtt lett volna a fix Thyssen von Bornemisza-féle támogatás?

Volt olyan ügy, amire nem tudtunk felkészülni, de tudtuk, hogy minden évben van esélye annak, hogy meghívják a meghallgatásra, egyszer a Képviselőházba, egyszer a Szenátusba. Jól tudtuk, hogy közben dokumentálnunk kell a fejleményeket, és újabb, frissebb információkat kell gyűjtsünk. Ezzel főleg Emese⁴³, Jenő⁴⁴ meg én foglalkoztunk. Az év folyamán aktákba gyűjtöttünk információkat témák szerint, például oktatásügy, kihelyezések, a munkaerő szétszórása, az egyházak helyzete stb. Tavasszal már elkezdtük írni a bekezdéseket. Ezeket jórészt Jenő fogalmazta meg először, aztán Bulcsú⁴⁵ ízeke szedte, és akkor én még átnéztem. Óriási viták voltak arról, hogy mi kerüljön bele. Mert Bulcsú mindig belenyomott rengeteg mindent, ami sokkal élesebb hangzású volt, mint amit mi eleinte összeállítottunk. De ez adta az egész vitalitását.

⁴² Chris Dodd (1944) politikus, 1981–2011 között demokrata párti szenátor; Father Drinan (1920–2007) lelképásztor, politikus, 1971–1981 között demokrata párti kongresszusi képviselő volt.

⁴³ Latkóczy Emese 1961-ben Torontóban született felvidéki származású szülők gyermekeként. New Yorkban középiskolás korában önkéntesként került a frissen alakult CHRR-hez 1977–1978-ban. A New York University-n dráma és filmrendezői szakon tanult, de a diploma megszerzése után is főállásban a CHRR/HHRF munkatársa maradt napjainkig.

⁴⁴ Brogyányi Jenőről van szó.

⁴⁵ Veress Bulcsúról van szó.

KE: A tanúvallomás-tétel meghívásos alapon működött, vagy Ti kértétek, hogy szerepelhesetek a kihallgatásokon?

Az elején azt kellett levitatnunk, hogy miként kerülünk egyáltalán képhe. Azt kellett elfogadtatnunk, hogy ez a törvény, a Trade Act of 1974, az igenis foglalkozik az emberi jogok kérdésével, nemcsak a szabad kivándorlás jogával. Először nagyon kemény vitánk volt egy bürokrata pofával, aki a Képviselőház illetékes albizottságának volt a munkatársa. Nem akart minket látni a közelbe se. És itt volt nagyon-nagyon hasznos számunkra Ed Koch, aki alátámasztotta a mi törekvésünket, hogy igenis ott a helyünk. Eleinte ezt ki kellett verekedni. Utána is voltak ilyen nehézségek, de később már meghívtak, mivel előzőleg szerepeltünk, mint tanúk. De azért számon kérték, hogy tulajdonképpen mi köze van ennek az egésznek a szabad kivándorlás kérdéséhez.⁴⁶

⁴⁶ A kommunista országok MFN-státusát szabályozó törvénynek 1974-től létezett egy módosító rendelkezése, amely a kereskedelmi kedvezményt bizonyos emberi jogi standardokhoz kötötte. Az úgynevezett *Jackson-Vanik Amendment* (módosítás) Amerika válasza volt arra, hogy a Szovjetunió ún. „diplomaadókkal” korlátozta a felsőfokú végzettségűek emigrálását, ami a zsidó származású személyeket különösen nagy arányban érintette. A Jackson-Vanik Amendment kimondta, hogy a kereskedelmi kedvezményeket nem lehet olyan országokra kiterjeszteni, amelyek korlátozzák az állampolgárok emigrálását. A törvény ugyanakkor azt is tartalmazta, hogy a kereskedelmi kedvezmények meghosszabbíthatóak akkor, ha az ország nem tesz ugyan eleget a módosítás előírásainak, de az amerikai elnök úgy ítéli meg, hogy a kereskedelmi kedvezmények biztosítása lényegileg hozzájárul a törvény céljainak eléréséhez – vagyis ha a kereskedelmi kedvezmények hosszú távon (vagy indirekten) elősegítik az emigrációhoz való jog biztosítását. Az MFN-státus meghosszabbítása tehát az elnök hatásköre volt, azonban a Kongresszus vizsgálhatta az egyes országok eseteit, és javasolhatta az elnöknek az MFN-státus meghosszabbítását vagy felfüggesztését.

A Kongresszus ennek megfelelően minden évben meghallgatást és vitát tartott Románia MFN-státusáról, és ez volt az a beavatkozási pont, amelyet a CHRR 1976-tól kezdve minden évben megragadott. A CHRR tagjai minden MFN-t érintő meghallgatáson jelen voltak, és szóbeli tanúvallomásuk mellett rendkívül alapos írásbeli jelentést is készítettek évről évre a romániai emberi jogi és kisebbségjogi helyzetről. A CHRR által képviselt álláspont lényege az volt, hogy a Jackson-Vanik módosítás szövegének szelleme valójában az emberi jogok általános érvényesülését akarja biztosítani a kommunista országokban, hiába van csak az emigrálás szabadsága konkrétumként megnevezve benne. Vagyis, amikor a Kongresszus vitázik arról, hogy Románia jogosult-e a kereskedelmi kedvezményekre, akkor az emigrációs statisztikákon és szabályozásokon túl az

BN: 1990 környékén azt kommunikáltátok, hogy huszonvalahány beadványotok van/volt a Kongresszus felé. Ezek a tanúvallomáson kívüli beadványok voltak?

Nem. Ez minden évben megtörtént, de azon kívül is voltak anyagaink. Mikor azt mondjuk, hogy 24 vagy 25, ez 12x2, tehát 12 év alatt tettünk írott tanúvallomást, amely összességében több mint ezer oldalt tesz ki, amit kinyomtatattak a Kongresszusi Naplóban. Ez dokumentálta évről-évre a fokozódó romániai magyarellenes intézkedéseket, és indokolta azt, hogy miért követeljük a vámkedvezmény eltörlését. Ez csak névleges követelés volt. Az igazi cél az volt, hogy a vámkedvezmény veszélyének elvesztésének lehetőségét ismerje fel a román állam, és figyeljen oda a felvetett problémákra. Nem volt olyan ábrándunk, hogy ez sikerülni is fog, nem is ez volt az igazi célunk. Ez igazából egy eszköz volt a figyelemfelkeltésre és a nyomásgyakorlásra. Hiszen saját amerikai kongresszusi jegyzőkönyvünkben szerepelt, és a saját megválasztott képviselőinknek kellett kérdéseket feltenni és érdeklődni a problémák iránt.

KE: Az 1976-tól 1987-ig terjedő időszakot úgy éltétek meg, hogy évről-évre előrébb vagytok, vagy voltak visszaesések, reménytelen periódusok?

Az egész dolog úgy, ahogy volt, teljesen reménytelennek tűnt. Nagyon jól emlékszem egy ilyen éles vitára, Vanik képviselővel, aki egy ohioi, azt hiszem, hogy szlovák származású – ez nekem nem számított, de neki úgy látszik, nagyon is. Egyszer a képviselő maga hívott be az irodájába, és elkezdett ránk üvölni, hogy milyen rasszista, románellenes magyar nacionalisták vagyunk. Vádaskodott összevissza hülyeségeket. Ő volt a törvény szerzője. Egy ilyen emberrel szemben akkor mi a csudát csinálsz? A bizottság tagja volt, amelyik meghallgatott, és olyan élesen kikelt ellenünk, hogy elképesztő volt. Nekünk nem volt más választásunk, minthogy ugyanolyan hangnemben válaszoljunk. De a legelkeserítőbb az a közömbösség volt. Itt van egy gépezet, ami ágyúként lő, lő, lő egy irányba, a külügy meg a sajtó is, meg minden, ami a légkörben van, és nincs semmilyen

emberi jogok egyéb dimenzióit is meg kell vizsgálni – így pedig a Romániában élő etnikai és vallási kisebbségek helyzetét is. Magyarán, a törvény szövege csak az emberi jogok egy példajaként nevezi meg a szabad emigrációt, nem pedig kizárólagosan annak biztosítása a célja. Ezt az értelmezést a CHRR tagjai rendszeresen kifejtették írásbeli és szóbeli tanúvallomásukban.

elmozdulás. Tehát nagyon-nagyon nehéz volt látni ezt, és ezen felül volt még az a beállítódás, hogy a kommunista hatalom az megmozdíthatatlan.

BN: Amikor kongresszusi képviselőket kerestetek meg, akkor lobbizás is folyt a választóikon keresztül. Ez hogyan szerveződött, működött? Ezzel a lobbizással politikailag az amerikai magyarságot is meg lehetett konstruálni?

Abszolút. Ez volt az erőnk fő forrása. Azt meg lehetett állapítani az amerikai népszámlálás adatai alapján, hogy az összes, 435 kongresszusi választói körzet közül nincsen egyetlen egy sem, ahol ne élne legalább 100 magyar származású, önmagát magyarnak valló ember. A tevékenységünk nagy része arra irányult, hogy egy olyan adatbázist építsünk fel, egy címtárat, ahol számon tarthatjuk a magyarokat. Írtunk azoknak, akik a magyar hírlanccolatokban voltak. Volt, aki válaszolt, volt aki nem. Arra kértünk mindenkit, hogy további tíz-tíz embert mozgósítson egy-egy levél vagy akció aláírására. Ez volt a technika. Így tudjuk ma is nagyon fókuszált módon a lobbizást végrehajtani: ha a képviselő egy-egy körzetben sok problémát okoz nekünk, akkor tudjuk, hogy kit lehet megszólítani a körzetben, hogy elmenjen a képviselőhöz, vagy a segédjét keresse meg, hogy személyesen találkozzon vele. Mert minden képviselő fogad téged az irodájában Washingtonban vagy akár helyben. Ha te felkészülten mérsz hozzá és kérsz valamit, s azt meg is tudod indokolni, akkor eredményes lehetsz. Ez volt a fő eszköz.

KE: Végül is a 87-es legnagyobb kedvezmény-felfüggesztés hogyan történt meg? Ez mennyiben volt köszönhető a tevékenységeteknek?

Itt szerintem nagyon-nagy mértékben nekünk köszönhető, mert akkor itt még mindig nagyon az üzleti meg a State Department érdekek voltak a meghatározók. Tulajdonképpen akik iniciálták ezt az ügyet mind a két házban, a Szenátusban és a Képviselőházban, azokat mi tájékoztattuk, támogattuk. Bulcsú közben Dodnak volt a munkatársa, és akkor belülről tudta a társszenátorával együtt előállítani azt az indítványt. De akkoriban már hatott az akkor megjelent Pacepa könyv⁴⁷ is, és ott volt a romániai falurombolási terv is, és azt egy-egy újságcikkben sikerült ismertetni.

⁴⁷ Ion Mihai Pacepa: *Red Horizons, Chronicles of a Communist Spy Chief* Washington: Regnery Gateway 1987.

BN: Az nem játszhatott közbe, hogy Románia már a 80-as évek közepétől elvesztette a legfüggetlenebb barakk a keleti tömbben szerepet?

Még nem veszítette el, legalábbis Amerikában nem.

KE: Tehát nem érezted, hogy egyre kellemetlenebb az USA-nak kiállni Románia mellett?

Nem. A 80-as évek végén, csak 87-től kezdődően következett ez be. Azután, hogy a két ház úgy döntött, hogy felfüggeszti ezt a vámkedvezményt, és Ceaușescu visszadobta, mielőtt a felfüggesztés megtörtént volna. Akkortól lett világos, hogy most már nem kóser ez a pofa. S mondom, annak is volt hatása, hogy volt ez a falurombolási terv, mert az szélesebb körbe is eljutott. Akárcsak annak a híre is, hogy magyar Bibliákból WC-papírt gyártottak, a *Wall Street Journal*-ban egy vezércikk foglalkozott vele.⁴⁸ Ezek eléggé drámai és döbbenetes dolgok voltak ahhoz, hogy gondolkodóba ejtsék a döntéshozókat is. Közben Románia részt vett az olimpián, fenntartották Izraellel kapcsolatot úgy, ahogy a többi kelet-európai ország nem. Ez egy olyan dolog, hogy nem lehet finoman irányítani az amerikai gondolkodást, pláne ilyen jelentéktelen kérdésekben. Mint mondtam, van egy ágyú, ami lő-lő-lő egy irányba, és nagyon nehéz azt átmozdítani. Csak nagyon lassan és a 87-es fordulat után kezdett ez bekövetkezni.

KE: Volt olyan, amikor majdnem feladtátok, mert nem volt pénz, meg nem volt siker?

Hát végig. Volt egy drámai pillanat, amikor Jenő teljesen kiborult. Akkoriban kibéreltünk egy alagsori félszobát. Az a 92. utcában volt, nagy fürdőszobával, és ott a kádra tettünk fadeszkákat, és oda tettük fel az aktaszekrényünket. Négy íróasztal volt ebben a kis térben, és ha egyikünk felállt, akkor a másik háromnak arrébb kellett mennie, csak úgy tudtunk az ajtóhoz kijutni. Jenő rengeteget dolgozott ott, volt, hogy éjjel-nappal. És hát egy adott pillanatban ő teljesen kiborult, azt mondta, hogy ezt ő többet nem tudja csinálni. Nincs semmi bevételünk, semmiféle állandó támogatásunk. Jenő akkor nekem írt egy érzelmileg túlfűtött levelet, és felmondott. Ez 1985-ben volt. Akkor elmondtam Teleki Bélának, hogy ezt mi nem tudjuk így folytatni, és azt hiszem, hogy ő ennek nyomán írt Thyssen Bornemisza

⁴⁸ Dr. Havadtőy Sándor magyarságszolgálat. *Háromszék*, 2008. október 4. <https://www.3szek.ro/load/cikk/13250/dr-havadttoy-sandor-magyarsagszolgalata-kovasznatol-a-yale-egyetemig-3> (Utolsó letöltés: 2019. szeptember 15.)

bárónak. Bulcsú már Dodd szenátornál dolgozott, Emese az utazási irodáját csinálta.⁴⁹

BN: Egyedül csináltad tovább?

Nem, nem teljesen egyedül, mert közben aztán csomó emberrel voltam kapcsolatban. Ekkoriban jött létre a kanadai fiókirodánk három helyen is, és ez idő tájt országszerte voltak ilyen együttműködő csoportok. De magával a munkával, a nap mint nap elvégzendő munkával meglehetősen egyedül maradtam.

BN: De Neked közben volt munkahelyed?

Közben volt ügyvédi cégeknél. De amikor a tüntetést szerveztük, akkor el kellett hagynom, mert mindenki olvasta a cégben ezt az újsághirdetést, ami azért elütött az ott elvárt politikai semlegességtől.

SB: És azért küldtek el?

Lényegében igen. Volt egy beszélgetésem az egyik nagyfőnökkel, aminek a végén megértettem, hogy nekem itt nincs helyem. Nem rúgott ki, sőt ajánlott egy sokkal jobb állást, az IBM-nél. Utána aztán különváltam a feleségemtől jórészt emiatt, mert ő azt látta, hogy én nem fogok dolgozni. S nem is dolgoztam egy ideig. Volt egy csomó összegyűjtött pénzem, és azt szépen költögettem, aztán létrehoztam egy saját kutató céget, ami kisebb ügyvédi irodák számára tudta elvégezni ugyanazt, amit a nagy cég nyújt, de nagyon intenzív, rövid határidőkkel. Ez egészen 86-ig tartott, amikor Béla bácsi írt – anélkül, hogy én tudtam volna – egy levelet Thyssen von Bornemisza⁵⁰ bárónak, amiben azt kérte tőle, hogy adjon nekünk 1.000.000 dollárt. „Én ismertem a Te édesanyádat, és ő azt fontosnak tartaná, hogy Te ezt a szervezetet támogasd. Neked ez kutya kötelességed.” Nagyon nyersen németül ezt megírta neki. Ez épp akkor történt, amikor én Bernben voltam egy Helsinki utókonferencián. Zürichben landoltam

⁴⁹ Latkóczy Emese az édesapjától örökölte az utazási irodáját, amely elsősorban a Magyarországra való utaztatással foglalkozott.

⁵⁰ Hans Heinrich Thyssen-Bornemisza (1921–2002), gyáriparos, az édesanya, Bornemisza Margit révén kapta meg a család a bárói címet, mivel a Kászoni és Impérfalvi Bornemisza család fiúága megszakadt, és ő 1907-ben házasságot kötött. Heinrich Thyssen Margitnak négy gyereke született, a legfiatalabb, Hans Henrich már Hollandiában, ahol a család vállalatbirodalmat hozott létre. A TBG (Thyssen-Bornemisza Group) Holdings az olajüzletben, a rotterdami kikötőben (konténerforgalom) volt érdekelt, és jelentős műkincsgyűjteményt hoztak létre.

Komlóssy Józsefnél,⁵¹ és ő ott akkor úgy fogadott sápadt arccal, hogy honnan ismered Thyssen Bornemisza bárót. Mondom, kit? Azt mondja, hogy hát ezt az embert: és akkor mutatott egy magazint, egy ilyen *Fortune magazin*-szerűt, de németül, *Der Reichste Schweizer*, az állt rajta, és néztem ezt a képet. Ez az ember most hívott engem, és téged keresett, hogy hívd vissza. Visszahívtam, és akkor meghívott Lugánóba. A tóparton egy gyönyörű szép villában lakott, ahol az egész festménygyűjteménye együtt volt. Egy olyan lakosztályt adott, ahol Picasso meg hihetetlen festmények voltak körülöttem. Egy ilyen szürreális világba estem, s akkor lehívott a dolgozószozájába, ahol mögötte egy Max Ernst festmény lógott a falon, ami őt ábrázolja 50 év múlva, hogy hogy néz ki egy ilyen teljesen összeesett ember. Ez is szürreális volt. Akkor mondta el, hogy miért vagyok ott. Kaptam egy levelet Béla Telekitől, aki azt mondta, hogy kéne neked adjak 1 000 000 dollárt. Ezt nem tudom most megtenni, de tudok adni neked 10 000 dollárt, amitől majd leestem a székemről. Azt mondja, hogy havonta. Amikor ezt a szót mondta, akkor le is estem a székemről. És ettől kezdve lett ebből egy olyan szervezet, amit képesek voltunk fenntartani, és akkor főállásba át is mentem ebbe a szervezeti munkába. Addig Béla bácsi szedett össze másoktól támogatást, főleg Mauthner Memi⁵² nénitől, aki Weiss Manfrédnak volt az utolsó élő

⁵¹ Komlóssy József (1936) erdőmérnök, 1956-ban soproni erdőmérnöki hallgatóként Kanadába disszidált, ahol British Columbia Egyetemen fejezte be tanulmányait, majd 1962-től útépítő mérnökként dolgozott Svájcban. Alapító tagja és alelnöke 1986-tól a zürichi Kisebbségvédő Társaságnak. Az EBEÉ és az ENSZ fórumokon fellépett a romániai falurombolási tervekkel szemben. 1990-ben meghívták az Európai Népek Föderális Uniójának (FUEV) elnökségébe. A segélyezés mellett egy székelyföldi községi mintatagosítási projektet is kidolgozott; az ET-ban közreműködött a moldvai csángókról szóló jelentés elkészültében; meghatározó szerepe volt a Kisszelmec-Nagyszelmec szlovák-ukrán határátkelő létrehozásában.

⁵² Mauthner Gabriella (1923–2010) édesanyja Weiss Elza, Weiss Manfréd legidősebb lánya volt. Édesapjának, Mauthner Ferencnek vetőmagtermelő cége volt, aki 1933-ban hunyt el. Mivel ő 1904-ben kikeresztelkedett, a lánya is katolikus lett. A zsidóüldözést mint a Weiss-család tagja élte túl. Portugáliában, majd Svájcban élt. 1949-ben sikerült kivándorolnia az Egyesült Államokba, ahol előbb kórházi asszisztensként dolgozott, majd három évtizeden át a New York-i Memorial kórház gépirónője volt. 1956-ban a segélycsomagok gyűjtésekor kapcsolódott be a magyar emigrációs munkába. Önkéntesként Teleki Béla gépirója lett, rajta keresztül kapcsolódott a HHRF-hez, ahol irodai munkákban, a postázásban és egyéb adminisztratív teendőkben segédkezett.

unokája ott New Yorkban, és nekünk egy Teréz anyánk volt. Napi kuli munkát végzett az irodánkban szó szerint: mosta a WC-t, közben támogatott anyagilag, és amíg nem jött Thyssen Bornemisza báró, ő is adott elég támogatást, hogy tudjunk már kezdeni egy kicsit.

BN: Mennyi volt a büdzsétek évente?

Körülbelül 50-60 000 dollár volt évente. Hozzávetőlegesen tudom, kb. ennyit kellett kiadnunk készkiadásokra. Nagyon gyakran kellett Washingtonba utazni, volt, hogy naponta is. Akkoriban nagyon sűrűn mentünk le, és Bulcsú sok idejét ott töltötte. Ott mindig barátoknál laktunk, nekem Szekeres Zsolt⁵³ lakáskulcsa megvolt, ugyanúgy neki az enyém. És akkor egymáshoz úgy mentünk be, ahogy akartunk. Ő akkor az ENSZ Tájékoztatói Hivatalának a munkatársa volt, és éjjelente az irodahelyiségét a rendelkezésünkre bocsátotta. S ott tudtunk egy csomó iratot előállítani, xerox, fax, számítógép, és persze úgyszintén az ügyvédi cégektől, ahol én dolgoztam. Éjjelente.

[...]

BN: Van egy civil társadalmi szocializációd, ahol amerikai magyarként egy amerikai szocializációval gondolkazol a politikai jogérvényesítésről, míg van egy közép-európai attitűd vagy szocializáció, ami azt mondja, hogy be kell lépni a hatalomba. Hogy látod ezt a régi keletű dilemmát? Te éreztél a magyar politikusokban egy másfajta szocializációt?

Ereztem, és nem értek vele egyet. Rám nézve nem értek vele egyet. Én úgy fogom fel, hogy a civil társadalomnak van egy nagyon fontos szerepe a politikai események befolyásolásában, amennyiben érvényre juttat, akar juttatni fontos értékeket, amik sajátosak ugyan, de a politikai eszközökkel kell dolgozzanak. Tehát ez nem azt jelenti, hogy ő maga politikus akar lenni, csak kell rájuk hatni. Amerikában nem a politika szabja meg a kultúrát, ahogy Európában. A politika nem szólhat bele a vallási kérdésekbe sem úgy, ahogy Európában.

⁵³ Szekeres Zsolt (1946) második világháborús emigránsok gyermeke. Argentínában nőtt fel, majd 1972-től az ENSZ washingtoni Információs Központjának a munkatársa lett. A rendszerváltást követően Magyarországra települt, tanácsadói és üzleti munkakörökben dolgozott. Az Amerikai Magyar Koalíció kincstárnoka a szervezet 1991-es alapítása óta. A HHRF-hez a szervezet alapítását követően nem sokkal, még 1976-ban csatlakozott. Mivel állandó munkahelye a hetvenes-nyolcvanas években Washingtonban volt, a HHRF munkáját elsősorban logisztikai támogatással segítette az amerikai fővárosban. Hámos László halálát követően Szekeres Zsolt vette át a HHRF elnöki posztját.

BN: De közben azért érzékelted, hogy Magyarországon nem a civil társadalom megerősödése felé mennek el a dolgok?

Persze. Ez világos volt, és én nem vagyok vak, és én ezt tudom jól.

BN: Nem akartatok európai, brüsszeli irodát létrehozni?

Volt ilyen elképzelés. Ez kezdődött Habsburg Ottóval még a 80-as évek végén, Teleki Béla bácsival megbeszélve. New Yorkban találkoztam Habsburg Ottóval és ő vetette fel ennek a gondolatát, hogy úgy, ahogy a Balti Államoknak van közös tájékoztató irodájuk Európában, miért ne lenne nekünk is. Brüsszelben Habsburg Ottóval együtt a 80-as évek végén nagyon konkrét tervek születtek, hogy ezt megteremtjük, de nem volt rá anyagi fedezet. 97-körül, úgy emlékszem, ezt felvetettük mint tervet az akkoriban még hatalmon nem lévő FIDESZ-nek. Ez akkor különféle, inkább személyes okok miatt elmaradt. Később meg aztán, amikor Szily Katalin volt az Országgyűlés elnök asszonya, akkor ezt a Külügyi Hivatalon keresztül szorgalmaztam, és ők nagyon-nagyon jó ötletnek tartották, és beszereztem a különféle kisebbségi közösségek vezetőinek az aláírását ahhoz, hogy egy közös lobbizás irodát hozzunk létre Brüsszelben, amelyet úgy, ahogy volt, ellopta az ötletet az Országgyűlés Hivatala. Ez létezik ma is, egy teljesen felemás, inkább kormányhivatalnoki irodaként.

BN: Lehetséges egyáltalán még nemzetközi szinten a civil politizálás?

Az egy világjelenség, hogy nagyon gyakran a személy nem találja meg a saját helyét. Nem tudja, milyen társadalmi szerepe lehetséges. Mi mindig is arra fektettük a legnagyobb hangsúlyt, hogy a személy a saját közvetlen környezetében mit tud konkrétan előre mozdítani egyről a kettőre, amire közvetlenül lehetősége van. Nem vár másra és nem abban látja a jövőt, hogy kit választ, hanem abban, hogy ő maga mit tud cselekedni. Ez az egésznek az alapja, az egész működésünknek a sarokköve. Tehát én nem reménykedek abban, hogy más megoldja az én problémámat. Én azon vagyok, hogy minél inkább segítsek, ha lehet, másokat abban, hogy ők a saját szerepüket minél jobban tudják ellátni. Ebben látom a jövőt is, úgyszintén a fiatalok jövőjét, ahol ez lehetséges, ahol lehet, át kell törni egy ilyen szemlélettel.

Én is úgy kerültem ebbe az egész képletbe, hogy önmagamot jobban megismertem, és ezáltal tudtam önmagamot is képezni és felkészíteni, hogy foglalkozzam mások ügyével, megsegítésével. Anélkül nem is tudtam volna előre lépni, hogy magamat, az identitásomat közelebről ne ismerném meg. Akartam, mert szerintem ez mindenkiben benne

van, hogy segíteni szeretne a szélesebb környezetének. Igyekszem nem rácrőszakolni senkire ezt a szemléletet, de ez az igazi cél, ezért látok benne fantáziát. Nekem egy meghatározó elem volt az életemben az, hogy ki vagyok én, és a társadalomban milyen szerepem lehet. Ebben óriásit segített az, hogy a tevékenységünk során megtudtam közelebbről, hogy milyen összetevőkből állok össze. Ez meghatározta azt is, hogy milyen szerepem lehet – akárcsak mint amerikai, vagy mint magyar, vagy mint világpolgár.